

RMI

REVISTA
MONUMENTELOR
ISTORICE

1/2017

POST '90

6	Editorial Ștefan Bâlici
---	-----------------------------------

1

8	Dosar tematic	10	Despre formarea actualului și viitorului „arhitect-restaurator” – varianta „Ion Mincu”, București. Hanna Derer
		16	Re/Înființarea DM(AS)I. Un gest prematur în istoria protecției monumentelor istorice Peter Derer
		22	Studiile istorice din perspectivă bucureșteană Irina Popescu-Criveanu
		34	Un patrimoniu necunoscut: studiile istorico–arhitecturale ale arhitecturii urbane Nicolae Lascu
		40	Un public pentru Françoise Choay Kázmér Kovács
		44	Patrimoniul cultural, politica identității și cunoașterea științifică Gheorghe Alexandru Niculescu

2

56	Studii și cercetări	58	A construi sau a nu construi în Piața Revoluției din București? – o dilemă din perspectivă istorică Adrian Crăciunescu
		68	Câmpul istoric Mărăști Raluca Iosipescu
		76	Construcții școlare în ultimul sfert al sec. al XIX-lea în satele săsești din Țara Bârsei Adriana Stroe, Aurelian Stroe
		82	Biserica lui Bucur Ciobanul. Dincolo de legende Sergiu Iosipescu, Raluca Iosipescu

3

90	Dosar de restaurare	92	Restaurarea și revitalizarea Castelului Bánffy din Bonțida, jud. Cluj Csilla Hegedüs, Zsuzsanna Eke, Dorottya Makay
		104	Conacul P. P. Carp din Țibănești, jud. Iași Batem fierul la Conac! 2005–2017 Note pe marginea unei strategii în favoarea patrimoniului construit Șerban Sturdza, Alexandra Mihailciuc
		118	Restaurarea Arcului de Triumf din București Aurora Târșoagă
		128	Reabilitarea și promovarea identității culturale a Pieței Cetății și a Turnului Ștefan din Baia Mare Ildiko Mitru

4

136	Portret		Arhitect Rodica Mănciulescu
		138	100 de ani de la naștere Cristina Mănciulescu, Ștefan Mănciulescu
		148	Proiecte de restaurare Anca Filip

5

160	Eseu fotografic		Ștergeri incomplete Andrei Mărgulescu
-----	------------------------	--	---

6

172	Recenzii	174	Alexandra Mihailciuc „În jurul focului. Arhitectură, tradiție și inovație în sisteme de încălzire și gătit” Corina Mihăescu
		178	Roberta Grignolo „Diritto e salvaguardia dell'architettura del XX secolo Law and Conservation of the 20 th Century Architecture” Oana Țiganea
		182	Alexandru Mexi „Grădinile Castelului Peleş. Mitologie dinastică și peisaj cultural” Ioana Tudora
		184	Jan Hülsemann „Casa țărănească săsească din Transilvania. Ghid pentru restaurarea caselor vechi” Iozeфина Postăvaru

Biserica lui Bucur Ciobanul. Dincolo de legende

Pentru amintirea lui Paul Cernovodeanu

↳ **Sergiu Iosipescu** Institutul Național al Patrimoniului
sergeiosipesco@yahoo.com

↳ **Raluca Iosipescu** Institutul Național al Patrimoniului
raluca_iosipescu_arheo@yahoo.com

Cuvinte cheie Biserica lui Bucur Ciobanul
București
Radu Mihnea
Prinț al Valahiei
Chiril Lukaris
Patriarhul Alexandriei

Rezumat Studiul reprezintă o analiză critică a surselor, inclusiv arheologice referitoare la biserica lui Bucur „Ciobanu”, miticul întemeietor al Bucureștilor. Deși o inscripție, apocrifă, face din Mircea cel Bătrân, ctitorul bisericii la 1416, opinia generală în istoriografia română plasează construirea ei la mijlocul secolului al XVIII-lea. Reinterpretarea documentelor și a descoperirilor arheologice indică însă ca vremuri ale fundației bisericii lui Bucur, închinată Sfinților Athanasie și Chiril, domnia lui Radu Mihnea în Țara Românească (1611–1616), edificiul slujind ca bolniță a mănăstirii Radu vodă, refăcută atunci, și fiind sfințit de Chiril Lukaris, atunci patriarh al Alexandriei, apoi al Constantinopolului. De la faimosul viitor Patriarh al Constantinopolului provine al doilea hram al bisericii. Reconstituirea topografiei medievale și timpuriu moderne a colinei pe care s-a înălțat biserica lui Bucur, explică denumirea pentru că tocmai la poalele înălțimii se afla confluența pârâului Bucureștioarei, un afluent al Dâmboviței în aval de vadul râului, unde principele Mihnea „Ciobanul” înălțase biserica de la Curtea sa.

Fig. 1 Dâmbovița în preajma bisericii Bucur (pictură de Amedeo Preziosi, 1869)

Odinioară într-un mic paradis vegetal, deasupra nu mai puțin pitoreștii văi a Dâmboviței, azi stingheră între betoanele blocurilor și ale albiei canalului ce străbate orașul sub numele vechiului râu, bisericuța Bucur rămâne totuși emblema începuturilor legendare ale Bucureștilor.

Ea însăși o legendă câtă vreme întemeietorul grațiosului edificiu și chiar data construcției rămân învăluite de varii și contradictorii supoziții. Așa cum se înfățișează astăzi, grație unei recente și grijulii restaurări¹, ea se apropie cel mai mult de desenele, picturile și apoi fotografiile care au surprins-o încă de la începutul celui de-al XIX-lea secol. Se poate spune că bisericuța este una dintre vedetele edificiilor de cult ale capitalei Țării Românești, ale României unite și întregite de mai apoi.

Cei ce au trudit la actuala restaurare au putut remarca și aprecia precedentele lucrări, s-ar putea zice de salvare a bisericii, amenințată la începutul secolului al XX-lea de o desăvârșită ruinare. În anii 1909–1911 biserică Bucur a fost restaurată prin grija Comisiunii Monumentelor Istorice – prezidată atunci de pitorescul Ioan Kalinderu – de inginerul Grigore Cerchez, diplomat al celebrei École Centrale des Arts et Manufactures de la Paris. Alături de desăvârșitul meșteșug al șarpantei și inspirata deschidere a pridvorului, s-a remarcat punerea în operă a ancadramentelor brâncovenești ale ferestrelor și ușii, firești pentru pasiunea lui Grigore Cerchez pentru stilul neo-brâncovenesc, dar apreciată ca mai puțin indicată pentru o biserică ulterioară vremurilor lui Constantin vodă Brâncoveanu. Salvată astfel, biserică Bucur nu a început să fie o enigmă, îngemănată de altfel cu aceea a originii capitalei noastre.

Legenda lui Bucur ciobanul, eroul eponim al Bucureștilor, a fost popularizată mai cu seamă de primii istoriografi ai orașului, Alexandru Pelimon și locotenent-colonelul Dimitrie Papisoglu. Alexandru Pelimon (1822–1881), fiul unui slujbaș la Curte, ulterior negustor, a fost pasionat de literatură, poezie, teatru, istorie și drumeție, mai cu seamă montană. Dintr-o scurtă trecere pe la Iași în preajma Revoluției de la 1848, pare să dateze „drama națională cu cele mai frumoase cântece și mare spectacol în cinci acte și trei tablouri cu deosebite tablouri de rezel” *Arderea Iașului sau rezelul lui Bogdan vodă cu tătarii*². Tema luptei cu tătarii se va regăsi în cartea sa *Bukur, istoria fundării Bucureștilor*, apărută la 1858 de sub teascurile tipografiei I. Romanov et comp.

Preocupat de începuturile capitalei principatului Țării Românești, Pelimon a aflat în biblioteca colonelului S – probabil vestitul Solomon, prea compromis să fie pomenit – o terfeolagă, fără început și sfârșit, dedicată de un preot din Seleușul Ungariei, Nicolae Horga, episcopului Aradului și Oradiei Mari. În paginile păstrate a aflat „legenda veche istorică” *Arătarea întâmplării fetei lui Bogdan voievod al Țării Moldovei, din anul de la Hristos 1346*. Transformată într-o Cronică veche și socotită a fi o traducere din maghiară datorată parohului ortodox al Seleușului, ea amintește vremurile lui Laios cel Mare, craiul Țării Ungurești, când Moldova era bântuită de tătarii, apoi izbăvirea ei și așezarea la domnie a lui Bogdan. Fiica acestuia, „cocoană foarte frumoasă, căreia îi era numele Iliana, aceasta fecioară curată fiind, s-au fost încredințată cu Bucur, feciorul lui Laic, de la care se numește orașul București până astăzi”. Numai cât, pe acele vremi, având Laic vodă război cu „Erdeli Miclăuș” și Gara, Bucur s-a bătut cu vitejie, tăind mulțime de dușmani, până ce venind Ilianei veste de moartea

logodnicului ei a cugetat să se călugărească și să se retragă în Țara Românească³.

După introducerea cronicărească urmează o entuziastă prezentare a Bucureștilor din care nu lipsesc bisericile, „dar mai cu seamă biserică Sfântului Tănase care, din ceea ce se vede, ar fi cel mai vechi document ce s-a păstrat spre a ne arăta vechimea Bucureștiului precum și numele fondatorului său, un monument plin de originalitate, lângă care semnele unei vechi zidării cuprind amănuntele unei lucrări importante, pe care timpul și mâna omului o au desființat...”⁴. De aici Alexandru Pelimon urzește un adevărat roman „cu deosebite tablouri de rezel”, mai presară câteva inscripții și istorii din *Magazinul Istoric* al lui Laurian și Bălcescu spre a recădea în foiletonul luptelor cu turcii sub Mircea voievod. După sângeroase înclăștări pe pământul Dobrogei, la Saccea, Bucur, îmbogățit de fantezia lui Pelimon cu încă doi frați, se întoarce și „zidindu-se micul paraclis unde fură depuse osemintele a mai multor ostași de atunci, lângă marginea Dâmboviței, îl sfinți cu hramul Sfântul Tănase, patronul sfânt al lui Bucur, [...] cât și patronul scutitor de nenorocire al celor binecredincioși!”⁵.

Despre acest hram, al Sfântului Atanasie, chiar biserică Bucur, Pelimon aflase încă din vremea studiilor sale la Colegiul Național Sfântul Sava, de la lecțiile de geografie ale profesorului Iosif Genilie. De altfel și manualul acestuia pentru clasele de umanioare, *Geografia istorică, astronomică, naturală și civilă a continentelor în general și a României în parte*, tipărită la 1835 în tipografia lui Eliade, cuprindea o explicație a întemeierii orașului: „Bucureștii, ce va să zică loc de bucurie, [...] se zice că s-au numit de la stăpânul acestui loc, anume Bucur, a cărui încă se arată o mică biserică pe un deluț între Radul vodă și Dâmbovița, pe când la 1200 Radul Negru Basarab a pus aici locuitori”⁶. Din considerațiile filologico-cronografice ale profesorului Genilie și istoria romanțată a lui Alexandru Pelimon și din ce se mai știa despre luptele lui Mircea cel Bătrân cu turcii, un preot patriot, Grigore Musceleanu, parohul bisericii Bucur în primii ani de domnie ai principelui Carol I, a izvodit celebra pisanie: „† Io Mircea I Basarab domn al Țării Românești, ducă al Făgărașului și biruitor al ținutului Dobrogea de peste Dunăre, la anul 6924 am zidit biserică de zid în locul celei de lemn a lui Bucur în pădure pe movila de lângă Dâmbovița, cu hramul sfinților ierarhi Atanasie și Chiril, unde am pus oasele morților căzuți în bătălia ce am avut cu turcii la Giurgiu, iunie 11”⁷. Anevoie este a preciza cum s-au legat reala prezență a lui Mircea cel Bătrân în cetatea sa dunăreană de la Giurgiu, hrisoavele date de aici și luptele cu turcii, spre a produce istorioara din pisanie. Oricum aducerea oștenilor căzuți la Giurgiu sau chiar numai a oaselor lor tocmai la București spre a fi astrucați în bisericuța construită aici este cu totul imposibilă.

Poate că nimănui altuia decât maiorului, apoi locotenent-colonel, Dimitrie Papisoglu⁸ nu i se datorește mai

1 Realizată între 2008 și 2012 de un colectiv condus de domnul arhitect Șerban Popescu-Dolj, un veteran al fostei Direcții a Monumentelor Istorice.

2 Bibliografie furnizată de Dalila-Lucia Aramă, în Alexandru Pelimon, *Impresiuni de călătorie în România*, ed. Dalila-Lucia Aramă, București, 1984, p. 150.

3 Alexandru Pelimon, „Bukur, istoria fundării Bucureștilor”, în *Primii istoriografi ai Bucureștilor*, Fundația Culturală Speteanu, București, 2008, p. 194.

4 *Ibidem*, p. 196.

5 *Ibidem*, p. 310.

6 Iosif Genilie, „Geografia istorică, astronomică, naturală și civilă a continentelor în general și a României în parte”, în *Primii istoriografi ai Bucureștilor*, p. 148.

7 Grigore Musceleanu, *Monumentele străbunilor în România*, București, 1873, p. 75; *Inscripțiile medievale ale României, Orașul București*, vol. I, ed. Alexandru Elian, Constantin Bălan, Haralambie Chircă, Olimpia Diaconescu, București, 1965, p. 804, nr. 1246.

8 *Istoria începutului orașului București, astăzi capitala României și reședința Î.S. Carol I de Hohenzollern, domnitorul Românilor*, București, 1870; *Călăușa sau conducătorul Bucureștiului istoric și pitoresc cu planul capitalei*, București, 1871; *Istoria fondării orașului București capitala Regatului român – de la anul 1330 până la 1850 – culeasă după mai mulți scriitori vechi*, București, 1891; reeditare Lt-col. Dimitrie Papisoglu, *Istoria fondării orașului București*, Fundația Speteanu, București, 2000.

Fig. 2 Amedeo Preziosi (fotografiat către 1870 de Felix Tournachon, zis Nadar)

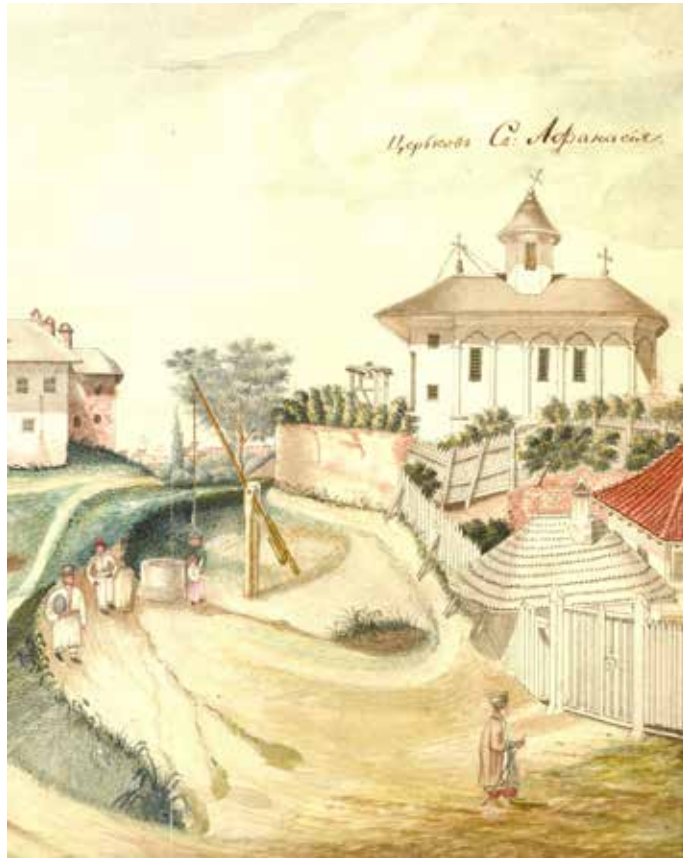

Fig. 3 Biserica Bucur, după o acuarelă rusească de la 1830 (Biblioteca Academiei Române). Legenda acuarelei arată că biserica hramului Sf. Athanasie a fost construită pe același loc unde păstorul Bucur întemeiease prima așezare la mijlocul secolului al XIV-lea.

Fig. 4 Biserica Bucur văzută dinspre mănăstirea Radu Vodă (fotografie de Fanz Duschek, cca 1870)

Fig. 5 Biserica Bucur văzută dinspre Dâmbovița (fotografie de Fanz Duschek, cca 1870)

mult popularizarea legendei lui Bucur ciobanul fondatorul Bucureștilor și a bisericii eponime. Planurile, calendarele, și mai ales litografiile, adevărate *images d'Epinal*, datorate harnicului editor, au ajuns să împodobească până și modestele case de mahala, încetățenind pe Bucur și turma sa la poalele unei coline cu biserica asemeni unei ciupercuțe.

Surprinzător însă, istoriile Bucureștilor ale colonelului Dimitrie Pappasoglu și chiar textul unora dintre litografiile sale dădeau o cu totul altă reconstituire a începuturilor orașului, legându-le de biserica Dobroteasa a boierilor Năsturel și mahalaua înconjurătoare⁹. În ultima sa lucrare *Istoria fondării orașului București capitala Regatului român – de la anul 1330 până la 1850 – culeasă după mai mulți scriitori vechi* (1891), pusă sub semnul arheologiei – „arheologia este teologia” – el insistă mai cu seamă asupra „citadelii” de la Curtea domnescă, „vremea zidirii acestei fortărețe neapărat că trebuie să fie nu departe de vremea începutului orașului București”¹⁰. Într-aceasta el se sprijinea atât pe descoperirile arheologice întâmplătoare de pe locurile fostei Curți – ajunse, în parte, prin cumpărare, proprietatea familiei sale – ca și pe primul studiu științific referitor la oraș datorat arhitectului Dimitrie Berindei¹¹, apărut în înnoitoarea *Revistă Română* a lui Alexandru Odobescu. Arhitectul insistase asupra unui act de la Alexandru vodă [Mircea] pentru mănăstirea Sfânta Treime, Radu Vodă, arătată a fi situată „în jos” de București și înconjurată de o baltă¹², ceea ce excludea contribuția bisericii lui Bucur la construcția urbană.

În prețioasele sale repertorii bibliografice, a căror contribuție la cunoașterea monumentelor istorice din România nu poate fi îndeajuns lăudată, regretatul Nicolae Stoicescu socotea că legenda lui Bucur ciobanul a fost înregistrată pe la 1818 de consulul britanic la București William Wilkinson, fiind răspândită de prin 1835 de profesorul Genilie de la Sfântul Sava și mai ales de Alexandru Pelimon, care ar fi tradus și pe Nicolae Horga cu *Arătarea întâmplării fetei lui Bogdan Voievod*¹³. Cât privește datarea bisericii însăși, pe temeiul datei de 8 februarie 1705 înscrisă pe o icoană de la tâmplă, a anului 1747 de pe un fragment de piatră aflat de Grigore Tocilescu¹⁴ și mai cu seamă a săpăturilor arheologice din anul 1953, construcția ei se plasează în secolul al XVIII-lea¹⁵. Ca dovadă suplimentară se menționa și fortificarea mănăstirii Radu Vodă și a cimitirului ei de Sinan pașa în cursul campaniei împotriva Țării Românești (vara-toamna 1595), când biserica nu ar fi fost pomenită¹⁶. După cercetarea catagrafiilor de la 1831 și 1853, Nicolae Stoicescu constată că biserica este numită constant „Sfântul Athanasie” și abia în aceea încheiată la 17 decembrie 1863 apare mențiunea „biserica Sf. Athanasie, numită biserica lui Bucur”¹⁷.

Un pas important mai departe a fost făcut abia în 1994 de Paul Cernovodeanu în studiul său *Originea mitică*

a *Bucureștilor: legenda lui Bucur*¹⁸. Cu obișnuita-i acribie biobibliografică, regretatul membru de onoare al Academiei Române a reușit să lămurească originea „legendei vechi istorice” „Arătarea întâmplării fetei lui Bogdan voievod al Țării Moldovei”. Ea făcea parte din culegerea întocmită la 1801 de preotul Nicolae Horga-Popovici, zis și Popa Nica (1741–1811), paroh ortodox la Seleuș, culegere intitulată *Oglindă arătată omului înțelept, care cuprinde în sine vechile întâmplări cu pildă adusă, cumu-i de lipsă omului a se cunoaște și celui de aproape îngăduit a fi din înțelepciune sa*, în octavo, 9 foi și 158 pagini, apărută în românește la Buda în 1807. Grație acestei prime contribuții se explică și prezența exemplarului terfelogit între cărțile colonelului Ioan Solomon, retras după revoluția lui Tudor în Hațeg, prizonier în cetatea Aradului¹⁹, unde-și va fi omorât timpul cu asemenea citiri.

„Arătarea întâmplării featei” se află la paginile 135–155, și așa cum arăta Paul Cernovodeanu ea îmbracă știrile din istoriile latine ale regatului Ungariei, cunoscute prin edițiile de atunci ale lui Johannes Georg Schwandtner, și din cronica maghiară a lui Gáspár Heltai, într-o țesătură de aventuri închipuite. Așa cum remarcase și Ionescu-Gion, Bucur înlocuiește în legendă pe autenticul Dragomir, pîrcălabul de Dâmbovița²⁰, conducător al corpului de oaste învingător asupra trupelor voievodului Ardealului Nicolae în războiul româno-maghiar de la 1368–1369, din vremea lui Vlaicu vodă.

Dar, cu mult mai important, pe urmele lui Adolf Armbruster, Paul Cernovodeanu a relevat apariția legendei lui Bucur în *Tentamen Historiae Vallachicae... (Încercare de istorie românească...)*, alcătuită de Johann Filstich după 1728 și în memorialul latin despre Țara Românească la 1761, datorat provincialului franciscan Blasius Kleiner²¹. Chestiunea care-i rămânea însă fără soluție regretatului istoric era motivul identificării la 1835 de Iosif Genilie a legendarei biserici a lui Bucur cu aceea cu hramul Sfântul Atanasie. Paul Cernovodeanu avansează totuși o supoziție pornind de la echivalentul slavon al numelui Bucur, adică Radu, de la *радъ* (vesel). Astfel din combinația cărturărească dintre versiunea lui Luccari – înțelegerea orașului de Negru vodă –, tradiția lui Radu Negru și în sfârșit proximitatea mănăstirii Radu vodă (dar, în realitate, a lui Radu vodă Mihnea) și, firește adaptarea românească a numelui lui Radu, ar fi rezultat identificarea bisericii lui Bucur drept aceea cu hramul Sfântul Atanasie²².

Faimosul învățat sas Johann Filstich (1684–1743), cu studiile la Halle, Leipzig, Jena, rector al Gimnaziului brașovean vreme de aproape un sfert de secol, până la pretimpuria sa moarte, a fost un temeinic cunoscător al istoriei românilor, traducător de cronici românești și de la 1728 autorul acelei *Tentamen Historiae Vallachicae...* Simpatia și aprecierea deosebită arătată de studiosul brașovean familiei principelui Nicolae Mavrocordat, încă din vremea captivității acesteia la Sibiu (1716–1718), cât și înalta sa competență l-au îndreptățit pe Constantin vodă Mavrocordat să i se adreseze tocmai lui Filstich pentru lămurirea istoriei românilor în mileniul întunecat (secolele III–XIII)²³. Călător de-a lungul Țării Românești

9 Lt-col. Dimitrie Pappasoglu, *Istoria fondării orașului București*, pp. 230–231.

10 *Ibidem*, p. 15.

11 D. Berindei, *Bucureștii. Studiu istoric*, reeditare *Primii istoriografi ai Bucureștilor*, Fundația Culturală Gherghe Marin Speteanu, București, 2008, pp. 321–395.

12 Actul fusese publicat în *Magazin istoric pentru Dacia*, t. IV, p. 273.

13 Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, Ed. Academiei RPPR, București, 1961, pp. 178–179.

14 Grigore Tocilescu, „Cetatea Bucureștilor sau cetatea Dâmboviței”, în *Tinerimea română*, 1898. Pe piatră se mai vedeau numele Toader, Gheorghe, Dragomir, fiind deci vorba de ce mai rămăsese dintr-o cruce de pomenire.

15 Nicolae Stoicescu, *op. cit.*, p. 178.

16 *Ibidem*, p. 178, nota 1.

17 *Ibidem*, p. 179.

18 În *Anuarul Muzeului Municipiului București*, 1998, 2, pp. 9–26, retipărit în *Primii istoriografi ai Bucureștilor*, pp. 503–520.

19 Paul Cernovodeanu, „Originea mitică a Bucureștilor: legenda lui Bucur”, în *Primii istoriografi ai Bucureștilor*, p. 510.

20 G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, Fundația Speteanu, București, 1998, p. 22.

21 Paul Cernovodeanu, *op. cit.*, p. 504–507.

22 *Ibidem*, pp. 516–520.

23 Adolf Armbruster, „Historische Beziehungen zwischen der Moldau und Kronstadt zur Zeit des Fürsten Constantin Maurocordatos (1742–1743)”, în *Revue des études sud-est européennes*, XIII, 1(1975), pp. 51–75, 2(1975), pp. 209–229.

Fig. 6 Mănăstirea Radu Vodă și împrejurimile
(detaliu din planul Bucureștilor de la 1790 al locotenentului Franz baron Purcel)

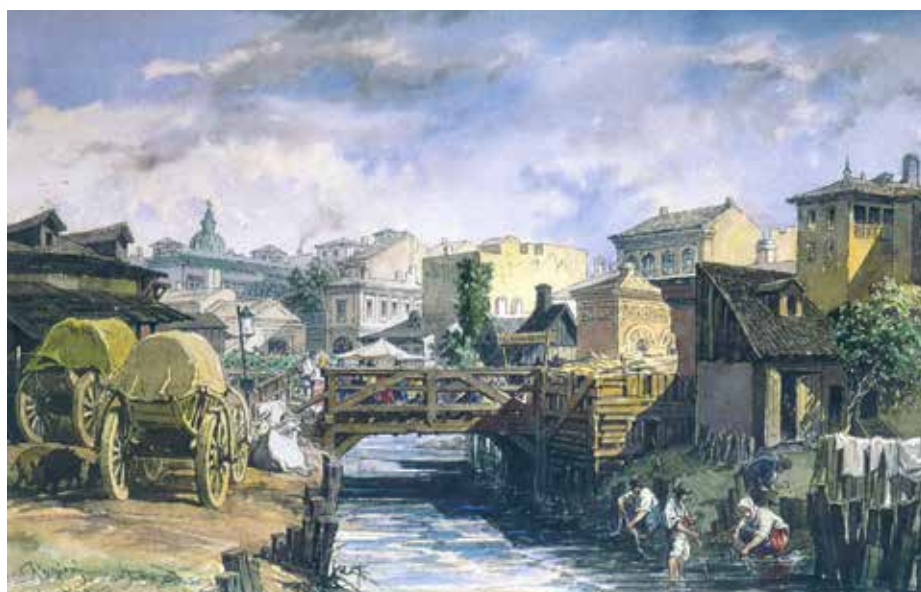

Fig. 7 Vedere unui curs de apă în București
(pictură de Amedeo Preziosi, 1869)

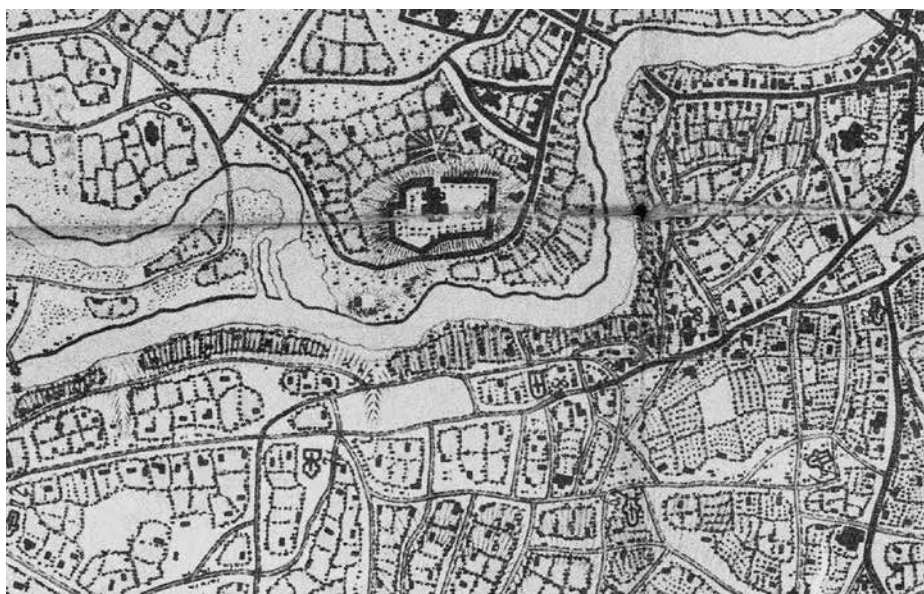

Fig. 8 Mănăstirea Radu Vodă și împrejurimile
(detaliu din planul Bucureștilor de la 1790 al locotenentului Franz Ernst)

încă din drumul spre Germania studiilor sale universitare (vara 1706)²⁴, perfect cunoscător al limbii și paleografiei românești, de o înaltă conștiințiozitate în strângerea și analiza surse-
lor, inclusiv al mărturiilor contemporane românești, Johann Filstich introduce o prețioasă notiță la descrierea Bucureștilor. Astfel după ce înfățișează orașul – „Bucureștii se află într-un loc șes și mlăștinos, care ar fi greu de locuit, de n-ar fi pe alocuri drumuri podite. Râul Dâmbovița împarte acest oraș în două părți și dă locuitorilor ei, pe lângă apă bună de băut și felurii pești pentru hrană. Numărul locuitorilor nu este mai mare de 50000. Palatul principilor, împodobit de Constantin Brâncoveanu, bisericile principilor Radul, Mihai și Mitropolia, bolțile negustorilor bine închise cu ziduri, grădinile și celelalte sunt vrednice de toată lauda” – Filstich adaugă pe margine: „Numele acestui oraș București, cum i se spune în Țara Românească, se trage de la un schit, așezat pe colina din-
spre Dunăre²⁵, ridicat de un cioban căruia-i plăcuse acolo și avea numele de Bucur. Care nume Bucur a fost luat de întreaga așezare care, umplându-se de oameni, a devenit Bucureștii. În această biserică, încinsă de un zid de piatră, se închină locui-
torii și se înfățișează într-un chip plăcut ochiului, mai cu seamă pentru râul Dâmbovița care-i curge în preajmă”²⁶.

Vechile reprezentări picturale ale bisericuței cu hramul Sfinților Atanasie și Chiril, fotografiile lui Szathmari înfățișând, în diferite stadii de ruinare, zidul său de incintă, cu bolovani de râu în casete de cărămizi, nu fac decât să identifice acest edificiu cu schitul așezat pe colina de lângă Dâmbovița descris de Johann Filstich.

Ceea ce nu a observat regretatul Paul Cernovodeanu din adnotarea lui Johann Filstich este tocmai atestarea certă a existenței bisericuței lui Bucur în primul pătrar al secolului al XVIII-lea, când învățatul sas își strângea materialul pentru istoria sa românească.

Împreună cu data de 8 februarie 1705 înscrisă pe o icoană de tâmplă, adnotarea lui Filstich restituie domniei lui Constantin vodă Brâncoveanu și acest modest, dar grațios, edificiu bucureștean. În opera sa de bună guvernare principele nu uitase nici biserica lui Bucur, înconjurată cu o incintă patruleteră de ziduri trainice, păstrate, în parte, până în zilele noastre. Astfel arhitectul Grigore Cerchez intuise orientarea ce trebuia să o dea restaurării sale *refăcând ancadramentele brâncovenesti ale ușii și ferestrelor precum și zidul de incintă*.

Cercetările arheologice din anii 1953–1956 au descoperit pe colnicul bisericuței urme de locuire mai consistentă încă din secolul al XVI-lea, poate de la finele celui de-al XV-lea. Dar respingerea legendei, comună istoriografiei critice și celei materialist istorice, s-a soldat cu datarea bisericii lui Bucur către mijlocul secolului al XVIII-lea.

O nouă zăbavă asupra acelor săpături, a unicului profil publicat, ca și constatările prilejuite de ultima restaurare din anii 2008–2012, au dus la constatarea unei adâncimi surprinzătoare a talpei temelii bisericuței, aflate la 2,75 m sub nivelul solului actual²⁷. Pentru o construcție ușoară aceste fundații ar fi fost inexplicabile dacă mult sub una dintre ferestrele actuale nu ar fi apărut urmele unui alte deschideri, semn al unui alt edificiu precursor celui brâncovenesc și actual²⁸.

24 *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, vol. VII, Brassó, 1918, pp. CLIII.

25 *Recte Dâmbovița*.

26 Johann Filstich, *Tentamen Historiae Vallachicae*, ed. Adolf Armbruster, București, 1979, pp. 56, 57.

27 Pentru aceste rezultate ale cercetărilor vezi *Bucureștii de odinioară în lumina săpăturilor arheologice*, București, 1959.

28 Observația a fost făcută pentru prima dată de doamna Raluca Iosipescu.

Hramul bisericuței lui Bucur este cel al Sfinților Atanasie și Chiril. S-a spus că acest hram s-ar datora egumenului Athanasios (1761–1781) în vremurile cărora s-ar fi construit biserica. După același soi de raționament, tot atât de bine însă se poate socoti că hramul – sau măcar o parte din el – se datorează egumenului Chiril de la 1705–1709.

Așezat între părinții Bisericii, Sfântul Athanasie cel Mare (cca 298–373) a fost patriarh al Alexandriei vreme de aproape o jumătate de veac (328–373) în pofida unor dese surghiunuri, remarcându-se printr-o luptă fără prihană împotriva arianismului, ca și a altor devieri de la ortodoxie. Sfântul Chiril (376–444), deasemeni Patriarh al Alexandriei (412–444), nepot și succesori al lui Theofil, distrugătorul Serapeumului și Bibliotecii din metropola Egiptului, a fost venerat pentru lupta sa împotriva arianismului, a adoratorilor zeităților orientale și tuturor comunităților neortodoxe. Apropiată prin intransigența ortodoxă, prin contribuțiile la cristalizarea dogmaticii Bisericii creștine și nu mai puțin a cultului Sfintei Fecioare, cei doi Patriarhi ai Alexandriei sunt serbați împreună de Biserica Ortodoxă la 18 ianuarie.

Reunirea celor doi Sfinți Patriarhi de Alexandria nu se mai întâlnește la hramul vreunei alte biserici bucureștene²⁹ și este rarism în principatele române.

Închinarea bisericuței lui Bucur acestui hram se leagă de bună seamă de împrejurările construcției și sfințirii ei, și, sigur de evoluția generală a marelui lăcaș mănăstiresc din preajmă, mănăstirea Radu Vodă.

Începută de Alexandru vodă Mircea „Oaie Seacă” (1568–1577) – poate pe ruinele alteia mai vechi –, terminată de fiul său Mihnea „Turcitul” (1577–1583, 1585–1591), situată pe o lungă insulă din jos de București, mănăstirea Sfânta Treime, menită să fie Mitropolia Țării Românești, a devenit însă, e drept doar pentru câteva săptămâni, în august-octombrie 1595, „cetatea Bucureștilor”.

Împrejurările acestei campanii reunesc alături de figura cu totul excepțională a lui Mihai vodă Viteazul, de sfințenie și oamenii săi, pe Sinan pașa, de cealaltă parte, pe pașa de Silistra, Mehmed beg, fostul principe Mihnea, sperând să păstreze scaunul domnesc pentru fiul său Radu, aflat la carte la Veneția, pe Nichifor Parasios, dascălul³⁰, nepotul de fiică al vestitului Șeitanoglu, deci ruda Viteazului, trimis patriarhal, amestecat în mai toate dedesubturile relațiilor otomano-române din anii '80 și până aproape de moartea sa, ca martir al ortodoxiei, în iulie 1599. Or, potrivit relatării lui Nichifor Dascălul, aflat în oastea otomană, odată ajuns la București după bătălia de la Călugăreni, marele vizir Sinan pașa a socotit cu cale să aibă un nucleu fortificat în oraș și, profitând de puternicile ziduri ale mănăstirii Sfânta Treime, le-a înconjurat cu întărituri din pământ și bulumaci. „Palanca lui Sinan pașa”, pomenită ulterior în hotărniciriile de teren din zonă, era o fortificație poligonală cu bastioane, desigur italienești timpurii. „Palanca” ar fi inclus, după interpretarea lui Nicolae Iorga și „biserica bolniței”³¹. Textul dascălului Nichifor este însă mai puțin explicit: „Mănăstirea, care era împrejmuită cu ziduri, aproape de oraș, a întărit-o mai întâi Sinan pașa în opt zile, iar

29 Biserica Mănăstirii Stavropoleos a primit la întemeierea sa de Ioanichie, Mitropolit de Stavropole, hramurile Sfinților Arhangheli și Sfântului Atanasie.

30 Pentru personalitatea încă enigmatică a acestuia v. Nicolae Iorga, „Nichifor Dascălul, exarh patriarhal și legăturile lui cu țările noastre”, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice* (mai departe AARMSI), s. II, t. XXVII, 1905, pp. 183–200; P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 1936, pp. 194–197; Maria Holban, în *Călători străini despre țările române*, vol. III, ed. Maria Holban, Maria Matilda Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1971, pp. 607–609.

31 *Hurmuzaki/Bogdan*, Suplement II3, pp. 360–363; *Călători străini despre țările române*, vol. III, pp. 610–613; Nicolae Iorga, *Istoria Bucureștilor*, Ed. Vremea, București, 2008, p. 53.

cimitirul, care era cu ziduri, l-a legat cu celălalt din pământ cu stâlpi, în chipul arătat. Bastioane ar fi cinci sau șapte, nu-și aduce aminte³². Oricum, ceea ce pare evident din interogatoriul luat lui Nichifor dascălul este existența în preajma mănăstirii Sfintei Troițe a unui cimitir înconjurat cu ziduri. Dacă cimitirul ar fi fost situat pe colina unde se înalță astăzi biserița Bucur, este posibil ca Sinan pașa și consilierii săi să se fi gândit la crearea spre Dâmbovița a unei barbacane.

În luptele de eliberare a Țării Românești de sub ocupația otomană, într-o retragere deznădăjduită, trupele marelui vizir au aruncat în aer „ierbăria” – depozitul de praf de pușcă – din mănăstire, distrugând-o până-n temelii.

Vremurile nu i-au iertat lui Mihai vodă Viteazul reconstrucția mănăstirii. Abia Radu vodă Mihnea în domnia sa din Țara Românească de la 1611-1616 a izbutit să refacă mănăstirea bunicului și tatălui său. În acei ani s-a aflat în principat o veche cunoștință a principelui român, din vremea studiilor sale venețiene, Chiril Lukaris. Implicarea acestuia la 1613-1615 în ridicarea mării construcții și orânduirea ei este manifestă: la 1614 un solemn hrisov grecesc al său întărea daniile de sate, ocine, mori, vii, prăvălii, bălți, vămile de la Telega și Ghitoara, și, deopotrivă, închinarea hramului Sfintei Troițe la mănăstirea Ivir de la Sfântul Munte Athos³³. Tot Chiril Lukaris avea să sfințească mănăstirea Sfânta Treime la încheierea lucrărilor de zidire.

Dar Chiril Lukaris a fost de la 1602 la 1620 Patriarh de Alexandria și astfel se poate înțelege de ce „bolniței” mănăstirii Radului Vodă, tocmai biserița lui Bucur, i se va fi dat hramul Sfinții Athanasie și Chiril – Patriarhii Alexandriei.

„Ceea ce se află sub biserica lui Bucur refăcută de Constantin vodă Brâncoveanu va fi fiind edificiul cu hramul Sfinții Athanasie și Chiril, înălțat de principele Radu Mihnea și sfințit de Patriarhul Alexandriei Chiril Lukaris.”

Astfel vechimea bisericii lui Bucur coboară încă un veac, până în al doilea deceniu al secolului al XVII-lea.

Un act din ultima zi a anului 1616, când în Țara Românească nu mai domnea Radu Mihnea, ci Alexandru vodă Iliaș, Mușatinul elenizat, afirmă că mănăstirea Sfintei Troițe a fost „înnoită și zidită” de Alexandru Mircea³⁴, ceea ce presupunea preexistența pe acele locuri a unei alte biserici, de bună seamă din lemn.

O carte de la Matei vodă Basarab, pentru orașenii din București, la 6 septembrie 1636³⁵ amintește despre „hotară bătrâne și semne ce au fost puse de răposatul Mircea voevod despre Văcărești/.../ de unde au fost pusă piatra ce de în tufe și de în piatra cea de între viile mănăstirii Sveata Troiță și dintre viile orașului, care pietre au fost puse de Mircea voevod și în dreptul hotarului pre în lac”. Matei vodă însuși încălecuse de Sfântul Simion Stâlplnicul – 1 septembrie, 1636 – și împreună cu boieri și preoți, orașeni mari și mici, cu călugări de la Sfânta Troiță (Radu Vodă), pornise spre a căuta hotarele din luncă în deal între vii și la tufe, „ care hotare și pietre au fost puse de Mircea voevod», și de acolo din nou la luncă în drept, în Dâmbovița”. Astfel hotarele Bucureștilor spre Văcărești coborau din dealul viilor la lacul de la miază-zi de colina pe care se înalță mănăstirea Radu Vodă și, firește, la Dâmbovița.

Mircea vodă Ciobanul era astfel prezent în tradiția localnicilor din preajma colnicului de la Radu Vodă și Bucur.

În țesutul urban al Bucureștilor un rol nu lipsit de însemnătate l-a jucat pâraul Bucureștioara, pomenit tot mai des în acte din a doua jumătate a secolului al XVII-lea³⁶. Cursul a putut fi identificat cu destulă siguranță. Înaintea reconstituirii sale trebuie spus că pâraul ajunsese încă din secolul al XVII-lea un colector de necurățenii la marginea orașului, obișnuita „cacaină”.

Curgând din balta Icoanei, pâraul apuca pe strada Dionisie Lupu, prin spatele bisericii Batiștei, pe Jean-Louis Calderon (fostă Polonă), traversa bulevardul Regele Carol I îndreptându-se, prin spatele bisericii Scaune, prin balta Cucului sau de la Carvasara sau Suțului, spre strada Sfinților apoi pe Pescăria Veche (azi General Florescu), prin spatele bisericii Răzvan și peste Podul Târgului de Afară (Moșilor); apucând-o pe stradela Radu Calomfirescu traversa ulița Vergului (Calea Călărași), trecea prin mahalalele Lucaci și Udricani, pe Labirint, pe la Jitnița domnească, prin mahalaua Tabaci spre a se vărsa în Dâmbovița pe lângă Institutul medico-legal Dr. Mina Minovici. Cum acesta nu mai este un reper de la criminalele demolări din anii '80, vom spune că Bucureștioara se vărsa în Dâmbovița, taman în fața biseriței Bucur. Și cred că este firesc să admitem că unicul hidronim legat de București, combinat tradiției lui Mircea vodă Ciobanul au creat legenda eroului eponim al Bucureștilor – Bucur Ciobanul.

Dar atunci Bucureștii?

Într-un studiu până mai ieri uitat în paginile totuși strălucitei *Reviste Române*, a nu mai puțin fermecătorului Alexandru Odobescu, arhitectul Dimitrie Berindei schițează pentru prima dată, la 1861, o istorie urbanistică a Bucureștilor. Elev al faimoasei École impériale des beaux-arts și al vestitului arhitect Henri Labrouste³⁷, Dimitrie Berindei pune chestiunea întemeierii orașului în termenii meseriei sau artei sale. Astfel el sesizează legătura dintre stabilirea reședinței domnești la Târgoviște și necesitatea apariției Bucureștilor, precum și confluența aici a drumurilor de la Giurgiu și Oltenița, căi ale invaziilor turcești. Pe temeiul sugestiilor studiului lui Nicolae Bălcescu despre *Puterea armată și arta militară la români*, tânărul arhitect conchidea : „Suntem convinși că trebuințele apărării dete naștere acestei sentinele [i. e. Bucureștii] și ceea ce ne confirmă și mai mult în credința că drumul invaziilor turcești trecea pe aici e că prima biserică domnească făcută de Mircea Ciobanul în acest târg purta numirea turcească Gheced adică trecătoare³⁸”.

Remarcabila intuiție a arhitectului Berindei nu a fost cătuși de puțin urmată și lucrul este, măcar în parte, explicabil: nici un istoric nu a mai regăsit și folosit sursa citată despre numele Gheced al bisericii domnești din București. „Istoria Țării Românești de când au descălecat Români” tipărită de August Treboniu Laurian și Nicolae Bălcescu în tomul al IV-lea pe 1847 al *Magazinului istoric pentru Dacia*, la care trimite Berindei, nu cuprinde așa ceva. Edițiile științifice ale *Letopiseșului Cantacuzinesc și Istoriei domnilor Țării Românești* a lui Radu Popescu vornicul, ca și versiunea cronicii publicată în *Magazinul istoric* dau numai textul „Și au domnit Mircea vodă [în a treia sa domnie-n.S.I.] 5 ani și 8 luni, murind în scaun. Îngropatu-s-au în biserica domnească, în București, septemvrie 21 deni, 7068” [1559]³⁹.

32 Hurmuzaki/Bogdan, Suplement II3, pp. 361,363. Am căutat să apropiu traducerea de originalul polon.

33 DIR.B, Țara Românească, veac XVII, vol. II, pp. 351-352 (traducerea românească).

34 Ibidem, vol. III, pp. 77-80.

35 DRH. B., vol. XXV, pp. 422-423. cf. G. Ionescu-Gion, p. 41.

36 Vezi în ultima instanță George Potra, „Bucureștioara, un pârau dispărut”, în *Din Bucureștii de ieri*, vol. I, București, 1990, pp. 199-205.

37 Dan Berindei, „Arhitectul Dimitrie Berindei”, în *Primii istoriografi ai Bucureștilor*, p. XIX.

38 Dimitrie Berindei, „Bucureștii. Studiu istoric”, în *Primii istoriografi ai Bucureștilor*, p. 328.

39 C. Grecescu, Dan Simonescu (ed.), *Istoria Țării Românești. 1290-1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*, București, 1960, p. 50.

Și totuși.

Dimitrie Berindei citează în această secțiune a studiului său pe Paul de Alep, în traducerea engleză a lui Belfour, pe Franz Joseph Sulzer, Johann Christian Engel, Gheorghe Șincai și Dionisie Fotino. Mărturisim că, fără a ne lăsa impresionați de tiparul gotic, am căutat mai întâi mențiunea în cartea lui Sulzer, bun cunoscător al Bucureștilor, dar fără succes. Apoi, de bună seamă am ajuns la marele nostru Șincai. Și, în adevăr aici, sub anul 1546 se află mențiunea: „Despre Valahia așa scriu: întâiu, Anonimul românesc: «Mircea vodă Ciobanul, leat 1546. Acesta este fecior Mircei vodă Dracei/... / Acest Mircea vodă au făcut beserica Ghiced din București. Au domnit 7 ani»”⁴⁰.

Asemeni lui Engel, în *Hronica românilor și a mai multor neamuri* Șincai folosește *Codex Valachicus manuscriptus Balacianianus*, așa numita *Cronică Bălăcenească*. Ajunsă la Viena – cu fetele contelui Ioan Bălăceanu, fiul lui Constantin cel ucis în lupta de la Zărnești (1690), devenite domnișoare de onoare ale Mariei Tereza – cronică a fost copiată de de Samuil Micu-Clain, de la care și-a procurat o copie și Gheorghe Șincai⁴¹. Aceasta copie românească scrisă cu litere latine la 1780, cu adnotările lui Șincai se păstrează la Biblioteca Academiei de la Cluj, provenind din fondul de manuscrise al Episcopiei greco-catolice de la Oradea. Dar acest manuscris cuprinde doar anii 1627-1724⁴². Pentru anii anteriori, de la întemeierea principatului Țării Românești el utilizează un al manuscris numit de el *Anonymus Valachicus*, cap. 44 (!?). Acesta poate fi *Litopisețul Țării Rumânești din descălecătura de unde au venit rumânii de s-au așezat în Țara Românească*, al Bibliotecii Episcopiei române din Oradea Mare, comentat încă de Nicolae Iorga⁴³. Dar chestiunea este cu mult prea însemnată și complicată spre a fi expediată aici.

Oricum, așa cum apare domnia lui Mircea Ciobanul, *Anonimul românesc* al lui Șincai adaugă știrea esențială: biserica domnească, cea dintâi a Curții era numită Ghiced, adică Ghecet – Trecătoare.

Istoria amenajării teritoriului, desprinsă din geografia istorică relativ recent – prima sinteză franceză datează din anii '90 ai secolului trecut – trebuie de bună seamă folosită și aici. O primă constatare adesea trecută cu vederea: Țara Românească, principatele române, au fost țări de Cruciadă, evoluția lor teritorială fiind, ca și în cazul regatelor iberice rezultatul unei *Reconquiste*. Atingerea Dunării, apoi formarea fațadei maritime, păstrarea lor, au fost rezultatul unui efort militar anti-mongol mai întâi, contra turcilor mai apoi. Crearea unei reședințe domnești la Târgoviște, „la sud de apa Ialomiței”, impunea controlul căilor de acces din valea Dunării către noile Curți. Marea politică balcanică a lui Mircea cel Bătrân, mai cu seamă după prăbușirea primului imperiu otoman, apărarea și extinderea fațadei maritime a Țării Românești în anii 1403-1415 au schimbat axa principatului, dovedită de construcția cetății Giurgiului, devenită una din reședințele Curții domnești. Climatul, configurația masivelor forestiere, regimul hidrografic din secolele XIV-XV au conferit cursului inferior al Dâmboviței și vadului de la București, ghecetului, o valoare

militară deosebită. Între codri și lunci mlăștinoase, trecătoarea de la București strângea un fascicul de drumuri ce duceau de la vadurile Dunării, Drâstor, Cornățel, Giurgiu, Nicopol spre Târgoviște, Curtea de Argeș, Câmpulung. Temeliile fortificației descoperite în subsolul palatului de la Curtea Veche marchează locul trecătoarei ce trebuia controlată. Însemnătatea sa a fost determinantă pentru impunerea unei microtoponimii, a unui *lieu-dit*, a ghecetului, atât de puternic încât să dea o poreclă și bisericii domnești ctitorită aici, la trecătoarea Dâmboviței.

În fapt Bucureștii au fost mai întâi o creație militară a domniei, un turn de apărare la capătul unui pinten al *malului nordic al Dâmboviței*, menit să asigure apărarea dinspre sud. În jurul său s-a dezvoltat orașul, înglobând la mijlocul secolului al XV-lea și așezarea de pe malurile Bucureștioarei, Bucureștii.

Dincolo de legendă stau desigur faptele, datele săpăturilor, cercetărilor arheologice, și, încă ceva – tradiția istorică, multiformă, subrepticioasă, interpretabilă, dar, nu mai puțin, o sursă a adevărului.

Bibliografie

Armbruster, Adolf, „Historische Beziehungen zwischen der Moldau und Kronstadt zur Zeit des Fürsten Constantin Maurocordatos (1742-1743)”, în *Revue des études sud-est européennes*, XIII, 1, 1975.

Berindei, Dan, „Arhitectul Dimitrie Berindei”, în *Primii istoriografi ai Bucureștilor*, p. XIX.

Berindei, Dimitrie, „Bucureștii. Studiu istoric”, în *Primii istoriografi ai Bucureștilor*, p. 328.

Cernovodeanu, Paul, „Cronici de familie: Bălăcenii”, în *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, coordonator și coautor, Mihai Dim. Sturdza, București, 2004, pp. 181-182.

Crăciun, Ioachim și Ilieș, Aurora, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne privind istoria României, Sec. XV-XVIII*, București, 1963.

Elian, Alexandru; Bălan, Constantin; Chircă, Haralambie; Diaconescu, Olimpia (edit.), *Inscripțiile medievale ale României, Orașul București*, vol. I., București, 1965.

Genilie, Iosif, „Geografia istorică, astronomică, naturală și civilă a continentelor în general și a României în parte”, în *Primii istoriografi ai Bucureștilor*.

Grecescu, C. și Simonescu, Dan (ed.), *Istoria Țării Românești. 1290-1690. Letopisețul Cantacuzinesc*, București, 1960.

Grecescu, Constant, „Despre Cronică Bălăcenească”, în *Hrisovul*, IV, 1944, pp. 116-121.

Holban, Maria; Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Maria Matilda; Cernovodeanu, Paul (editori), *Călători străini despre țările române*, vol. III, Ed. Științifică, București, 1971.

Ionescu-Gion, G. I., *Istoria Bucureștilor*, Fundația Speteanu, București, 1998.

Iorga, Nicolae, *Istoria Bucureștilor*, Ed. Vremea, București, 2008, p. 53.

Iorga, Nicolae, „Croniclele muntene. Întâiul memoriu. Croniclele din secolul al XVII-lea”, în *AARMSI*, s.II, t. XXI, 1899, pp. 308-312.

Iorga, Nicolae, „Nichifor Dascălul, exarh patriarhal și legăturile lui cu țările noastre”, în *AARMSI*, s. II, t. XXVII, 1905, pp. 183-200.

Musceleanu, Grigore, *Monumentele străbunilor în România*, București, 1873.

Panaitescu, P. P., *Mihai Viteazul*, București, 1936.

Pappasoglu, Dimitrie, *Istoria fondării orașului București*, Fundația Speteanu, București, 2000.

Pelimon, Alexandru, *Impresiuni de călătorie în România*, ed. Dalila-Lucia Aramă, București, 1984.

Pelimon, Alexandru, „Bukur, istoria fundării Bucureștilor”, în *Primii istoriografi ai Bucureștilor*, Fundația Culturală Speteanu, București, 2008.

Potra, George, „Bucureștioara, un părau dispărut”, în *Din Bucureștii de ieri*, vol. I, București, 1990, pp. 199-205.

Stoicescu, Nicolae, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, Ed. Academiei RPPR, București, 1961.

Șincai, Gheorghe, *Hronica românilor*, t. II, ed. Florea Fugariu, București, 1969.

Tocilescu, Grigore, „Cetatea Bucureștilor sau cetatea Dâmboviței”, în *Tinerimea română*, 1898.

40 Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, t. II, ed. Florea Fugariu, București, 1969, pp. 248-249.

41 Paul Cernovodeanu, „Cronici de familie: Bălăcenii”, în *Familiiile boierești din Moldova și Țara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică și biografică*, coordonator și coautor, Mihai Dim. Sturdza, București, 2004, pp. 181-182.

42 Ioachim Crăciun și Aurora Ilieș, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne privind istoria României. Sec. XV-XVIII*, București, 1963, pp.169-170, nr. XXII. Vezi și Constant Grecescu, „Despre Cronică Bălăcenească”, în *Hrisovul*, IV, 1944, pp. 116-121.

43 Nicolae Iorga, „Croniclele muntene.Întâiul memoriu. Croniclele din secolul al XVII-lea”, în *AARMSI*, s.II, t. XXI, 1899, pp. 308-312.